

הכנסת מרכז המחקר והמידע

ירושלים, ה' באדר א' תשע"ו
14 בפברואר 2016

מידע ראשוני בנושא תוכניות חינוך בנושא אלימות מקוונת ומניעתה בכמה מדינות

מסמך זה נכתב לבקשת חברת הכנסת רויטל סויד, ומוצג בו מידע על תוכניות לחינוך בנושא אלימות מקוונת (Cyberbullying) ומניעתה בכמה מדינות בעולם. יצוין כי במסמך מובאת סקירה ראשונית של הנושא, והוא אינו ממצה. נוסף על כך, בשל מגבלות זמן ומגבלות מידע בשלב זה, יש הבדלים בין המדינות בסוג המידע שנאסף – החל במידע על רגולציה וקביעת מדיניות ממשלתית וכלה במידע על תוכניות התערבות ספציפיות.

רקע

"אלימות מקוונת" (או "בריונות מקוונת") – Cyber bullying – מוגדרת כפגיעה מכוונת וחוזרת הנגרמת באמצעות כלים דיגיטליים. כל כלי פרסום, הפצה ושיתוף באינטרנט, דוגמת דוא"ל, קבוצות דיון, אתרים, יומני רשת ומשחקי רשת, עשוי לשמש לפגיעה מקוונת כגון הטרדה, הפצת שמועות, השפלה, לעג, השמצה, התחזות, הולכת שולל, הפצת מידע אישי, הרחקה, מניעה והחרמה, הפחדה, אימים וסחיטה.¹

למרות ההבחנה בין אלימות או פגיעה פיזית לאלימות וירטואלית, המרחב הווירטואלי והמרחב הפיזי אינם נפרדים, שכן יש קשר בין התנהגויות ברשת להתנהגויות במרחב הפיזי: בהכללה, בני נוער שמועדים לפגיעה נפגעים הן במרחב הפיזי והן במרחב הווירטואלי, ובני נוער פוגעים עשויים לפגוע בשתי הזירות.

עם זאת, לאלימות המקוונת עלולות להיות השלכות חמורות ורחבות אף משל פגיעה פיזית, בשל מאפייניה: אנונימיות יחסית של הרשת, מיעוט מגנוני הפיקוח והבקרה החברתיים, היכולת להעביר מסר לרבים בזמן קצר מאוד, בקלות וללא ידיעת הנפגע, וקושי רב בהסרת התוכן הפוגעני.²

יש לציין כי אומנם התפתח שיח ציבורי נרחב על נושא האלימות המקוונת, אולם ממחקרים בישראל ובעולם עולה כי אלימות פנים-אל-פנים נפוצה בקרב בני נוער יותר מאלימות ברשת.³ כמו כן, חשוב לזכור כי בעבור ילדים ובני נוער שהם "ילידים דיגיטליים" האינטרנט, המחשב והטלפון הנייד הם חלק בלתי נפרד מהחיים. למרות החששות שהטכנולוגיה מעוררת בקרב הורים ומחנכים ולמרות הסכנות הגלומות בה, יש לה יתרונות רבים, ובהם הגישה למידע והאפשרות להציע לבני נוער מנגנוני תמיכה וירטואליים ולאפשר להם לעסוק בגיבוש זהותם לא רק במרחב הפיזי ובתוך גבולותיו.⁴ כפועל יוצא מן האמור וכפי שיוצג להלן, נראה כי יש מקום לפתח תוכניות חינוך העוסקות בנושא האלימות המקוונת לצד גילויים אחרים של אלימות בקרב בני נוער, וכן תוכניות העוסקות בהיבטים אחרים של החיים הדיגיטליים, כמו אוריינות דיגיטלית ושימוש באינטרנט וברשתות חברתיות.

להלן יוצג מידע על תוכניות חינוך ומניעה העוסקות באלימות מקוונת בניו-זילנד, באיחוד האירופי ומתוכו בספרד כדוגמה, ובארה"ב ומתוכה במסצ'וסטס כדוגמה.

¹ עידית אבני וד"ר אברום רותם, [פגיעה מקוונת – Cyberbullying](#), אוקטובר 2009, באתר "מתקוונים לאתיקה", כניסה: 7 במאי 2014.

² שם.

³ במחקר שנעשה באמצעות שאלונים בקרב כ-1,100 תלמידים בישראל בשנת 2014, 27% ממשותפי המחקר דיווחו כי היו קורבנות לאלימות ברשת ו-49% דיווחו שהיו קורבנות לאלימות פנים-אל-פנים. ראו: טלי היימן, דורית אולניק-שמש וסיגל עדן, אלימות ופגיעות ברשת האינטרנט: מאפיינים, דפוסים, גורמי סיכון וגורמים מגנים בקרב ילדים ובני נוער, דוח מחקר למשרד החינוך, ינואר 2014.

⁴ Patti Simon and Steve Olson, *Building Capacity to Reduce Bullying: Workshop Summary*, National Academy of Science, 2014.

1. ניו-זילנד

ממשלת ניו-זילנד הקימה קבוצת ייעוץ (Advisory Group) למניעת בריונות בראשות מנכ"ל משרד החינוך, וחברים בה נציגי גופי ממשל ומגזרים אחרים.⁵ החזון של הקבוצה הוא "לשפר את רווחתם ואת הישגיהם של התלמידים באמצעות תמיכה בבתי-הספר ליצירת סביבה בטוחה וחיובית שתצמצם בריונות".

קבוצת הייעוץ פרסמה בשנת 2015 **מדריך מעודכן לבתי-הספר בדבר מניעת בריונות והתמודדות עמה**.⁶ המדריך נועד לספק לבתי-הספר מידע מעשי כדי לסייע להם למנוע התנהגות בריונית ולטפל בה, מתוך ראייה כלל-מערכתית הגורסת כי להתמודדות מוצלחת עם בריונות בבתי-הספר דרושה פעולה משותפת של כלל הגורמים: מועצות מנהלים, הנהלות בתי-הספר וצוותיהם, תלמידים ובני משפחתם והקהילה. אף שבריונות מקוונת אינה מוזכרת בכותרת המדריך, המדריך עוסק בה במישורין בכמה סעיפים. לדעת **מחברי המדריך, בריונות מקוונת היא ממד או זירה ספציפית של בריונות, ולא תופעה נפרדת**.⁷

במדריך ארבעה חלקים עיקריים: "להבין בריונות"; "סביבה בית-ספרית חיובית ובטוחה"; "מדיניות ותהליכים למניעת בריונות ולטיפול בה"; "התמודדות עם התנהגות בריונית". להלן יוצגו כמה נושאים עיקריים מן המדריך, בדגש על התוכנית החינוכית.

■ גישה כלל-בית-ספרית

על-פי המדריך, עשויים להיות הבדלים ניכרים בהיקף הבריונות בין בתי-ספר בעלי מאפיינים דמוגרפיים דומים, ומשתמע מכך שלתרבות הבית-ספרית יש השפעה רבה על הבריונות בבית-הספר. על-פי המדריך, יש ראיות לכך ששינוי במדיניות בית-הספר ובתרבות הבית-ספרית משפיע על היקף הבריונות כפי שהיא באה לידי ביטוי בדיווחי תלמידים. לפיכך, כדי שהמאמץ לשינוי יהיה אפקטיבי, הוא צריך להיות מתמשך.

יצירת סביבה מכבדת וסובלנית לאחר היא מאמץ משותף של כל הקהילה, הדורש הגדרת ציפיות כאלה מסביבת בית-הספר והדגמה של הביטוי המעשי של גישות כאלה בהתנהלות בית-הספר. אסטרטגיות לצמצום בריונות יעילות יותר כשהן ננקטות במסגרת מהלך רחב ליצירת אקלים בית-ספרי חיובי וסובלני.

גישות אפקטיביות מביאות בחשבון היבטים שונים של חיי בית-הספר: יצירת אקלים בית-ספרי המכבד שונות ומגוון תרבותי; יצירת הזדמנויות לקידום ידע ומיומנויות בתחומים כגון תקשורת בין-אישית והיחס לזולת, שימוש אחראי ובטוח בטכנולוגיות המידע; תרגול המיומנויות האלה במגוון אמצעים ובהם משחקי תפקידים; תמיכה חברתית רבה ולמידה חברתית יעלו את האפקטיביות של תוכניות חינוכיות כאלה. נוסף על כך, יש לתת לצוותים החינוכיים הזדמנויות ללמידה מקצועית בנושא.

■ שילוב נושא הבריונות בתוכנית הלימודים

כדי למקסם את האפקטיביות של תוכניות לימוד יש לשלב אותן בשיטות הוראה שהוכחה איכותן ובתכנים של תוכנית הלימודים, למשל במסגרת לימוד מיומנויות מפתח שכבר נמצאות בתוכנית הלימודים: "ניהול העצמי" – מיומנות הקשורה למוטיבציה, לתחושת מסוגלות ולאמונה ביכולת למידה אפקטיבית; "תקשורת עם אחרים" – מיומנות תקשורת בין-אישית יעילה עם מגוון אנשים ובסיטואציות שונות; "השתתפות ותרומה" – מיומנות השתתפות פעילה בקהילה, בבית-הספר ובקבוצת השווים.

⁵ בקבוצה חברים גם נציגי של קבוצת יועצים בנושא "גלישה בטוחה" ונציגים של משרד החינוך, התאחדות מנהלי חטיבות הביניים, המועצה למחקר חינוכי, משטרת ניו-זילנד, המשרד לפיתוח חברתי, נציבות זכויות הילד התאחדות, מורי חטיבה ותיכון, נציגי נציבות זכויות האדם ועוד.

⁶ New Zealand Bullying Prevention Advisory Group, [Bullying Prevention and Response: A Guide for Schools](#), 2015.

⁷ Ibid, pp. 13-14.

נוסף על כך, גם לבריאות הגוף ולחינוך גופני יש זיקה לנושא הבריאות, ⁸ בין השאר, בעיסוק בפיתוח אמפטיה ומיומנויות בין-אישיות ואחריות חברתית וסביבתית, שכן העקרונות של סובלנות וכבוד לאחר יכולים להשתלב בכל היבטי ההוראה והלימוד.

לפי תוכנית הלימודים הממלכתית (The National Curriculum) של ניו-זילנד, על כל בתי-הספר לבדוק כיצד טכנולוגיה דיגיטלית עשויה לשפר את דרכי הלמידה המסורתיות ולאפשר לתלמידים להיות שותפים פעילים יותר בקהילה, נוסף על הכיתה עצמה. שילוב של טכנולוגיות דיגיטליות עשוי גם לאפשר להעלות סוגיות שקשורות לבריאות, בין השאר בהקשר של אוריינות דיגיטלית ושל "אזרחות דיגיטלית" – ידע ומיומנות בשימוש בטכנולוגיות המידע ושימוש בהן לשם השתתפות בפעילות חינוכית, תרבותית ועסקית; פיתוח יכולת חשיבה ביקורתית במרחב הקיברנטי; מודעות לאתגרים של הסביבה הדיגיטלית ומסוגלות לנהל אותם; שימוש בטכנולוגיות המידע לתקשורת חיובית עם אחרים; התנהגות אתית וכנות בסביבה הדיגיטלית; היכרות עם מושגים של פרטיות וחופש ביטוי בעולם הדיגיטלי וכיבודם ועוד.

▪ גישות חיוביות ופרקטיקות מוצלחות

הצלחתם של בתי-ספר בהתמודדות עם בריונות אינה תלויה בהיקף הבריאות אלא בדרכי ההתמודדות של צוות בית-הספר אתה. לבתי-הספר הפועלים ביעילות בנושא יש פרקטיקות מקיפות לטיפול בו, צוות הנוקט גישה חיובית ומערכת יחסים מבוססת עם הקהילה כולה.

שלא כמו הגישה המסורתית, שנטתה לנקוט ענישה או הרחקה של בריונים, גישות עדכניות גורסות כי יש לטפל במעשי בריונות באמצעות "פתרון בעיות חברתי", דהיינו שיתוף של התלמידים, ההורים, הקהילה והצוות בתהליך. גישות אלו גורסות כי יש לגבש אסטרטגיות ומנגנוני תמיכה לטיפול הן בנפגעי הבריאות והן בפוגעים.

בניו-זילנד פועלות כמה תוכניות חינוך בנושא מניעת בריונות. כולן תוכניות מתמשכות הנוקטות גישה הוליסטית, מתמקדות בהתנהגויות חברתיות בריאות ולא רק בהתנהגות בריונית, מפעילות תכנון, ניטור והערכה של תוצאות ומשלבות פיתוח מקצועי לצוות.

נוסף על פיתוח יכולתם של התלמידים להתנהל בסיטואציות חברתיות ובין-אישיות, על בית-הספר לפתח תרבות של "Safe Telling", שבה מעודדים דיווח על בריונות מצד כל אחד מן הגורמים (התוקף, הנתקף וה"עומד מן הצד"), ויוצרים סביבה התומכת בהכרה במי שחולק מידע כי פעל נכון. כדי לקדם תרבות של שיתוף אפשר למסד מנגנוני דיווח חסויים; ליצור תקשורת דו-צדדית בין הבית לבית-הספר בנושא בריונות; ליצור יחסי אמון שיפיגו את חשש מכך ש"לא יאמינו לי אם אספר"; להקנות למורים דרכי התמודדות עם דיווחים המופנים אליהם. מכיוון שנדיר שבריונות מתרחשת מול מבוגרים, יש לעודד את צוות בית-הספר להיות רגישים ומודעים לסימנים של בריונות.

▪ דוגמאות לתוכניות חינוך

במדריך מוזכרות בקצרה כמה תוכניות חינוך בנושא בריונות:

התוכנית "Wellbeing@School" נועדה לאפשר לבתי-ספר לבחון בעצמם את האקלים הבית-ספרי ולבדוק עד כמה בית-הספר יוצר סביבה פיזית ורגשית בטוחה וחיובית. נוסף על כך, התוכנית מסייעת בגיבוש תוכנית פעולה וכלים להערכתה. לתוכנית יש אתר ובו מסמכי מחקר, סקרים ומידע נוסף בעבור בתי-ספר.

⁸ Health and Physical education (HPE), the full HPE Curriculum: could be found [here](#).

התוכנית "Positive Behavior for Learning (PB4L): School-Wide" מבוססת על ההנחה שלכל התלמידים צריכה להיות גישה לדרכים למניעה של התנהגות בעייתית, ובכללה התנהגות בריונית. התוכנית מתמקדת בהקניית כלים להבנת ההתנהגויות של התלמידים במקום לתייג אותן. לדוגמה, במקום להגדיר "תוקף" ו"נתקף" מתמקדים בהגדרה ספציפית של ההתנהגות (איום; שימוש בכינויי גנאי) ודנים בהתנהגות הספציפית. התוכנית גם מגישה חומרי רקע על הנושא לתלמידים ולצוות החינוכי.

התוכנית "Kia Kaha" מיועדת לבתי-ספר והמופעלת על-ידי משטרת ניו-זילנד. היא עוסקת ביצירת סביבה בטוחה, מכבדת וערכית בעבור חברי הקהילה. בתוכנית סדרת פעילויות לילדים בקבוצות גיל שונות (0-3; 4-5; 8-9; 13-14), ומוצעים בה תכנים למורים ולהורים לפיתוח כישורים חברתיים.

▪ **מדיניות בית-ספרית ותוכנית פעולה לטיפול בבריונות**

המדריך קובע כי כדי לעמוד בתקנות המחייבות יצירת סביבה פיזית ורגשית בטוחה לתלמידים, **על כל בתי-הספר לקבוע מדיניות בנושא בריונות, ובכללה בריונות מקוונת, שיש בה הגדרה של בריונות, ולהסביר כיצד בית-הספר יטפל בה.** המדיניות עשויה להיות ייעודית לנושא או חלק ממדיניות נרחבת בנושא התנהגות בבית-הספר. המדיניות תהיה חלק מהגישה הכללית של בית-הספר ליצירת רווחה חברתית ואינטראקציה חיובית בבית-הספר, ויש לציין בה במפורש כי בריונות איננה התנהגות מקובלת.

אף שבריונות מקוונת לא תמיד מתרחשת בבית-הספר, ככל שיש לה השלכות על סביבת בית-הספר, בית-הספר מוסמך ואחראי לפעול.

יש לשתף את כל הגורמים בנוגעים בדבר – הצוות, ההורים, התלמידים והקהילה – בגיבוש מדיניות בית-הספר ודרכי הפעולה בנוגע לבריונות. המדיניות תתמוך בתהליכי קבלת החלטות בכל מקרה בריונות לגופו, אך תיבחן בקביעות כדי לוודא את יעילותה. נוסף על כך, המשרד לביקורת חינוך (ERO) יקיים ביקורת על המדיניות ועל הפרקטיקות הבית-ספריות לטיפול בבריונות.

מדיניות בית-ספרית צריכה לכלול מניעת בריונות ותגובה עליה; **יש לפרסם את המדיניות הבית-ספרית ולהנגיש אותה לתלמידים, להורים, למשפחה ולקהילה, ובפורמטים שונים (מודפס, דיגיטלי ובפרסומי בית-הספר).**

אשר למדיניות בנוגע לבריונות מקוונת, נקבע במסמך כי יש לראות בנושא חלק בלתי נפרד מן העיסוק בסביבה בית-ספרית בטוחה ובמניעת בריונות ולא לבדד אותו. מנגד, יש לתת לנושא ביטוי ספציפי. עוד צוין במסמך כי אין להסתמך על כלים טכנולוגיים או על הגנות שונות כאמצעים למניעת בריונות מקוונת, משום שבדרך כלל כלים אלו אינם אפקטיביים במניעת בריונות. אם נעזרים בכלים כאלה, הם צריכים לשמש נוסף על הדרכה על גלישה בטוחה, התנהגויות ברשת, תרבות דיגיטלית וכדומה. במסמך יש כמה עמודים של שאלות ותשובות בנושא התמודדות עם בריונות מקוונת, והוא מספק כלים לגיבוש של מדיניות בית-ספרית ותוכנית פעולה להתמודדות עם בריונות, ובכלל זה בריונות מקוונת, ונותן דוגמאות. בשל קוצר היריעה לא יוצג מידע נוסף מהמסמך.

2. האיחוד האירופי

בסקירת הספרות שעשינו עד כה לא נמצא מחקר השוואתי עדכני הבוחן את המדיניות הנהוגה במדינות בעולם בנוגע להפעלת תוכניות חינוך ומניעה בתחום הבריונות המקוונת. הדוח ההשוואתי האחרון שנמצא בחן את הכללתן של תוכניות חינוך בתחום "בטיחות מקוונת" (Online Safety) בתוכניות הלימודים הרשמיות

במדינות האיחוד האירופי.⁹ נדגיש כי דוח זה פורסם בראשית שנת 2010, והוא עוסק בתמונת המצב במדינות אירופה בשנת 2009, דהיינו לפני כשש שנים. נוסף על כך, בפרסום מאוחר יותר של האיחוד האירופי צוין בנוגע לממצאי המחקר כי הם אומנם עוסקים בהכללתם של הנושאים הנסקרים בו בתוכנית הלימודים, אך נמצא שיישומם של התכנים האלה במדינות האיחוד בלתי מספק (ונקבע שיש להרחיבו).¹⁰ למרות הסתייגויות אלו בחרנו להזכיר כאן את ממצאי הדוח בקצרה משום שכבר בעת עריכתו (כאמור, לפני כשש שנים) הוא עסק במפורש גם בבירונות מקוונת.

על-פי הדוח, ב-24 מתוך 30 המדינות האירופיות שנסקרו, הנושא "בטיחות מקוונת" נכלל בתוכניות הלימודים הארציות או האזוריות. בתוך כך, מתוך 22 מדינות אשר הציגו פירוט של תת-הנושאים המרכזיים הנכללים בנושא האמור, 17 מדינות (77%) ציינו בריוונות מקוונת (Cyberbullying). שיעור זה נמוך מעט משיעור המדינות שנכללו בהן תת-נושאים כגון פרטיות, הורדת תכנים וזכויות יוצרים ויצירת קשר עם זרים. עם זאת, כל 22 המדינות שמסרו מידע בעניין זה ציינו כי בתוכניות הלימודים שלהן נכלל תת-הנושא "התנהגות מקוונת בטוחה" (Online safe behavior), אשר עשוי להיות דומה או חופף בהיבטים מסוימים לנושא הבריונות המקוונת.¹¹

2.1. ספרד¹²

תוכנית ההתערבות שתוצג להלן פועלת בכמה בתי-ספר בספרד מאז שנת 2012, ובחרנו להציגה בין היתר משום שידוע לנו שהיא לוותה במחקר הערכה שבו נמצא שכמה מיעדיה של התוכנית הושגו. אף שאין לנו מידע מדויק על היקף ההטמעה של התוכנית במערכת החינוך של ספרד היום, אפשר ללמוד ממנה על המבנה והתוכן של תוכנית התערבות בנושא בריוונות מקוונת שאפשר ליישם.

התוכנית "ConRed" למניעת בריוונות מקוונת מתבססת על התערבויות מבוססות-ראיות (Evidence-Based) באירועי בריוונות בכלל, מתוך תפיסה שהניסיון רב השנים בהתמודדות עם בריוונות יביא תועלת גם בזירת הבריוונות המקוונת. אפשר לסווג את גורמי הסיכון לבריוונות לשתי קבוצות: גורמי סיכון אישיים ואישיותיים; גורמים הקשורים להקשר החברתי שבו נעשית הפגיעה. התוכנית מטפלת הן בגורמים האישיים והן בגורמים החברתיים, בין השאר באמצעות שיפור המסוגלות החברתית, בניית יכולת אמפתיה, הבנת אינטראקציות חברתיות ויצירת תחושת ביטחון אישי. הגורמים הקשורים בלעדית לבריוונות מקוונת הם בין השאר חוסר שליטה במידע האישי ברשת; שימוש לא נשלט (קומפולסיבי) באינטרנט שעלול להוביל להתמכרות; התנהגויות סיכון; צמצום באינטראקציות חברתיות בעולם האמיתי והמתן בריבוי אינטראקציות מקוונות.

התוכנית מתבססת על ארבע אסטרטגיות שנמצא במחקרים שהן יעילות:

- **הטמעה של מדיניות יוזמת (פרו-אקטיבית), נהלים ותהליכים לטיפול בבריוונות.** יישום תוכנית פעולה שנועדה להיאבק בסיכונים הנלווים לשימוש באינטרנט וברשתות חברתיות, לשפר את מיומנויות השימוש בטכנולוגיות תקשורת דיגיטליות וללמוד כיצד להשתמש בטכנולוגיות המידע בצורה בטוחה ובריאה.

⁹ Eurydice, [Education on Online Safety in Schools in Europe – December 2009](#).

¹⁰ European Commission, [Communication – European Strategy to make the internet a better place for kids](#), May 2012.

¹¹ Eurydice, [Education on Online Safety in Schools in Europe – December 2009](#), pp. 9-10.

¹² Rosario Ortega-Ruiz, Rosario Del Rey and José A. Casas, [Knowing, Building and Living Together on Internet and Social Networks: The ConRed Cyberbullying Prevention Program](#), *International Journal of Conflict and Violence* 6 (2), 2012; European Union, [The ConRed cyberbullying prevention program](#), accessed: 10 February, 2016.

- **קהילה בית-ספרית בעלת הבנה ומיומנות שתוכל לזהות בריונות, להגיב עליה ולמנוע אותה.** התוכנית נועדה להקנות לתלמידים, להורים ולמורים כלים לשימוש נכון באינטרנט וברשתות החברתיות, מתוך התמקדות בפיתוח הידע האישי, המיומנות והמודעות לאופני השימוש בתקשורת הדיגיטלית.
- **יצירת סביבה בית-ספרית מוגנת המשפיעה לחיוב על התלמידים.** התוכנית נועדה לסייע בפיתוח קהילה וירטואלית מכבדת ואמפתית לחלשים ובשיפור היחסים החברתיים בבית-הספר.
- **שותפות בין בית-הספר, המשפחה והקהילה.** שותפות כזאת מעודדת מעורבות רבה יותר וכך מסייעת ביצירת סביבה תומכת ובצמצום התנהגויות מאיימות. התוכנית מסייעת בארגון פעולות משותפות לשלוש הקבוצות באמצעות הקמת סביבה מקוונת המאפשרת שיח בנושא בריונות מקוונת.

לתוכנית נקבעו שלוש מטרות עיקריות:

- לשפר את הרגלי השימוש של תלמידים בטכנולוגיות המידע (ICT), ובעיקר את השליטה במידע האישי שלהם ברשת כאמצעי להפחית את מידת הפגיעות שלהם;
- לעורר את המודעות של התלמידים לזמן שהם מייחדים לשימוש בטכנולוגיות המידע, בעיקר באינטרנט, ולחשש מפני התמכרות;
- לנתח את האופי הלא-מוסרי והלא-בריא של בריונות מקוונת ואת הסכנות שעומדות בפני מי שחווה בריונות מקוונת.

בהפעלת התוכנית השתתפה קבוצת חוקרים, נוסף על צוות בית-הספר. החוקרים נפגשו במשך שלושה חודשים שמונה פעמים עם התלמידים, פעמיים עם המורים ופעם אחת עם ההורים.

נושאי המפגשים:

1. מהן בעבורך ובעבור אחרים טכנולוגיות המידע?
2. כיצד אתה משתמש ברשתות חברתיות?
3. תוכנית הפעולה – כיצד להפוך למומחה?
4. כיצד אני מרגיש בביצוע פעולות ברשת?
5. כיצד האינטרנט עשוי לעזור לי ולאחרים? כיצד אני יכול לעזור לאחרים?
6. מה אנו עושים ברשת ומדוע זה עלול להזיק?
7. היתרונות והחסרונות של רשתות חברתיות.
8. חידות ומשחק לשם הטמעת הידע.

נוסף על המפגשים פותח והוטמע קמפיין העלאת מודעות, בשיתוף התלמידים, המורים והמשפחות, באמצעות דפי מידע, פוסטרים, מדבקות וכדומה, כדי לסייע בהמשכיות התוכנית ולספק מסרים ברורים ופשוטים בדבר שימוש נכון באינטרנט והתנהגויות סיכון.

ממצאי מחקר הערכה והישגי התוכנית

מחקר הערכה של התוכנית נעשה בשלושה בתי-ספר (שניים ציבוריים ואחד פרטי), והשתתפו בו 893 תלמידים (595 בקבוצת הניסוי; 298 בקבוצת הבקרה). במחקר נמצא שרבים מיעדיה של התוכנית הושגו, כפי שיוצג להלן.

במחקר נמצאו תוצאות חיוביות בנוגע לשלוש המטרות העיקריות של התוכנית:

- התפיסה של קבוצת הניסוי בדבר מידת השליטה במידע הפרטי באינטרנט וברשתות החברתיות השתנתה: משתתפי הקבוצה הבינו כי מידת השליטה שלהם במידע הפרטי המופץ ברשת נמוכה ממה ששיערו טרם ההתערבות או מהתפיסה של קבוצת הביקורת. מחברי המחקר מפרשים את השינוי בתפיסה כביטוי להכרה בסיכונים ברשת האינטרנט ורואים בו ביטוי חיובי להבנת הסכנות ברשת ולצורך להגן על מידע אישי;
 - אשר לשימוש נבון באינטרנט והכרה בסכנת ההתמכרות, לאחר ההתערבות חלה ירידה בצורך של בנים לעסוק באינטראקציה מקוונת באמצעות רשתות חברתיות, אך אצל בנות לא חלה ירידה כזאת, והיקף האינטראקציה המקוונת שלהן נשאר גדול.
 - לאחר הפעלת תוכנית ההתערבות חלה ירידה בהיקף הבריונות המקוונת – הן בהיקף התוקפנות והן בהיקף הקורבנות. מחברי המחקר ציינו שזה הישג חשוב, שכן תוכניות התערבות אחרות הביאו לירידה במספר הקורבנות אך לא במספר התקיפות.
 - ממצאי המחקר מלמדים על הבדלים מבוססי-מגדר: אצל בנים חלה ירידה במספר התוקפים והנתקפים, אולם אצל בנות לא חלה ירידה במספר התוקפות; אצל בנות ניכרה עלייה באמפתיה הרגשית, אולם אצל בנים לא חלה עלייה כזאת; בנים ראו בבית-הספר סביבה בטוחה יותר לאחר התוכנית, אולם אצל בנות לא חל שינוי בתפיסת הביטחון בבית-הספר.
- עורכי המחקר מסייגים את ממצאיו משתי סיבות: הראשונה – הם עצמם הפעילו את תהליך ההתערבות, ולא הקימו מכניזם חיצוני המאפשר העברת ידע לקהילה הבית-ספרית; השנייה – קבוצות הביקורת פעלו באותו בית-ספר, ולכן יש חשש של השפעה עקיפה על קבוצת הביקורת (Contamination). הם ציינו עוד כי יש לבחון את ההשפעה של התוכנית גם בחלוף זמן מסוימה ולבדוק אם השפעותיה מתמעטות.

3. ארצות-הברית¹³

בשל מחסור במידע ונתונים על חקיקה, תקינה ומדיניות בנושא בריונות ועל יישומם בבתי-ספר יזמו משרד החינוך ומשרד הבריאות של ארצות-הברית בשנת 2011 מחקר מקיף לבחינת היבטי החקיקה, התקינה וגיבוש המדיניות במדינות ארצות-הברית. אומנם המחקר אינו עוסק ברמת תוכניות הלימודים, אך יש בו מידע רלוונטי ומעניין בנושא מניעת בריונות, וכן על היחס לבריונות מקוונת. עם זאת, יש לסייג את הדברים, משום שהמחקר נעשה בשנת 2011, וסביר שחלו שינויים מסוימים מאז.

להלן יוצגו עיקרי הממצאים שעלו במחקר.

- **ב-46 מדינות בארצות-הברית נחקקו חוקים בנושא בריונות**; ב-45 מהן החוק מורה למחוזות החינוך (School District) לאמץ מדיניות בנושא בריונות.¹⁴
- **ב-36 מן המדינות החוק אוסר "בריונות מקוונת" (Cyberbullying) או "בריונות אגב שימוש במדיה אלקטרונית". נוסף על כך, ב-13 מן המדינות צוין כי בתי-הספר מוסמכים לטפל בהתנהגויות מחוץ לבית-הספר אם הן יוצרות סביבה עוינת בתוך בית-הספר.**

¹³ US Department of Education, [Analysis of State Bullying Laws and Policies](#), 2011, Accessed: 11 February, 2016

¹⁴ המסמך אינו מתמקד בחקיקה, אך נציין שבישראל אין כיום חקיקה ישירה שנועדה להטיל אחריות אזרחית או פלילית בגין בריונות רשת. להרחבה בנושא החקיקה בנוגע לבריונות ראו: ירון אונגר, "הטלת אחריות פלילית או אזרחית על מעשי בריונות ברשת", הלשכה המשפטית של הכנסת – תחום חקיקה ומחקר משפטי, 5 באוגוסט 2015.

- 35 מן המדינות שחוקקו חוקים בנושא בריונות מקוונת (בחוק החינוך או בחוק הפלילי) עשו זאת בין השנים 2006 ו-2010.¹⁵
 - **ב-41 מדינות פותח מודל למדיניות בנושא בריונות**, אף שב-12 מדינות הדבר לא נדרש בחוק ובשלוש מדינות אין חוק בנושא בריונות כלל.
 - ב-20 מדינות מחוזות החינוך נדרשים למסור למדינה את מסמך המדיניות שגיבשו בנושא בריונות לשם ביקורת.
 - על-פי מחקר שבחן מדיניות של 20 מחוזות חינוך, ככל שהחקיקה מקיפה ומפורטת יותר, כך המדיניות של המחוז מקיפה ומפורטת יותר. עם זאת, בכמה מחוזות חינוך המדיניות רחבה מן המינימום הנדרש בחוק.
 - בעשר מדינות החוק מחייב את המחוזות או מעודד אותם למסד "כוח משימה" למניעת בריונות, ועדות "בית-ספר בטוח" או קבוצות ייעוץ אחרות כדי לעסוק במניעה ברמת בית-הספר.
 - ב-25 מדינות החוק מחייב את המחוזות לפתח ולהטמיע תוכניות חינוך בנושא בקרב **צוות בית-הספר**.
 - ב-20 מדינות החוק מחייב את המחוז להטמיע תוכניות למניעת בריונות או תוכניות חינוך להעלאת המודעות בקרב התלמידים; ב-11 מדינות החוק מעודד (ואינו מחייב) את בתי-הספר לעסוק במניעת בריונות.
 - **מעניין כי רק בשלוש מדינות החוק עוסק במפורש במקור המימון של התוכניות למניעת בריונות. בשאר המדינות שבהן החוק עוסק בתוכניות מניעה נושא המימון אינו מוזכר, או מוצע לעודד את המחוזות להטמיע תוכניות מניעה כאשר יהיו להם אמצעים לכך.** מחברי המחקר מציינים כי מכיוון שעל בתי-הספר לגייס משאבים בעצמם, לעתים קרובות הם מתקשים לעמוד בחובות המוטלות עליהם מכוח חוק. נוסף על כך, חוקים שלא נקבעו בהם מועדים או לוח זמנים ליישום ברמת המחוז על-פי רוב מובילים לרמת דיווח נמוכה ביותר ברמה המקומית.
 - על-פי המחקר, **רמת הפירוט של המדיניות החינוכית של המחוז בנושא בריונות שונה בכל מחוז ומחוז.** בכמה מהם האמירות כלליות בלבד, ובאחרים יש ציפיות מוגדרות בנושא. לדוגמה, **בפנסילבניה** לפי המדיניות החינוכית יש להקנות לתלמידים מיומנויות להתמודדות עם מצבי בריונות כדי שיהיו ערים לאמצעים שונים לפתרון הבעיה; באחד המחוזות **ביוטה** על כל בית-ספר לפתח תוכנית מניעה מקומית, ובכלל זה הנחיה ודיון בנושא בריונות על בסיס שנתי, מדידת רמת הבריונות, איתור המקומות שבהם התלמידים חשים חוסר ביטחון, פיתוח אסטרטגיות לחיזוק המודעות של הצוות והתלמידים לנושא, פיתוח מיומנויות התערבות והקניית מיומנויות חברתיות. בצוות נכללים סיעות, עובדי מטבח, מזכירות, עובדים פארה-רפואיים, מאמנים ועוד.
- להלן תוצג מדיניות חינוכית מפורטת בנושא במדינה אחת, מסצ'וסטס, כדוגמה למדיניות חינוכית בנושא.

3.1. מסצ'וסטס¹⁶

המחלקה לחינוך יסודי ועל-יסודי במסצ'וסטס עדכנה ביוני 2014 את המודל למניעת בריונות ואת תוכנית ההתערבות שלה. כאמור לעיל, המודל אמור לשמש בתי-ספר או מחוזות חינוך כמסגרת התייחסות לפיתוח תוכנית מקומית.

¹⁵ Analysis of State Bullying Laws and Policies, p. 16.

¹⁶ Massachusetts Department of Elementary and Secondary Education, [Model Bullying Prevention and Intervention Plan](#), updated: June 2014, accessed: 11 February, 2016.

פיתוח התוכנית החינוכית צריך להיעשות בתיאום ובהתייעצות עם צוות המורים, יועצים חינוכיים, נציגי הקהילה, סוכנויות אכיפת החוק המקומיות, תלמידים, הורים ועוד. יש להניח את התוכנית לעיון הציבור ולקבלת הערות ממנו לפני אימוצה. יש להפעיל מנגנוני מדידה והערכה כדי להעריך את היקף הבריונות, ובכללם סקרים בקרב תלמידים ומורים, מיפוי מקומות בסיכון גבוה ואיתור קבוצות אוכלוסייה פגיעות. בעקבות המדידה וההערכה יש לקבוע, במסגרת יישום התוכנית, הליכי דיווח על בריונות, הגורמים שמדווחים להם, הפיתוח המקצועי בנושאים האלה ודרכי ניהול הקשר עם ההורים ובני המשפחה. יש לפקח על יישום התוכנית ולעדכן אותה אחת לשנה.

המודל אמור לשקף את הדרישה המוצבת בחקיקה לפיתוח מקצועי מתמשך לכל צוות בית-הספר. המידע שיימסר לבתי-הספר ולמחוזות יהיה בין השאר:

1. אסטרטגיות מותאמות-גיל למניעת בריונות;
2. אסטרטגיות מותאמות-גיל לטיפול יעיל ומיידי לשם הפסקת מעשי בריונות;
3. מידע על האינטראקציה ויחסי הכוח בין "הפוגע", "המטרה" ו"העדים" לבריונות;
4. ממצאי מחקר על בריונות ועל תלמידים הנתונים בסיכון גבוה להיחשף לה;
5. **מידע על תופעת הבריונות המקוונת ושכיחותה;**
6. **בטיחות ברשת בזיקה לבריונות מקוונת.**

תחומים נוספים לפיתוח מקצועי: פיתוח והדגמה של שימוש בשפה מכבדת; הבנה ואימוץ של כבוד לגיוון ולשוונות חברתיים; בניית יחסים בין-אישיים עם בני משפחה; ניהול התנהגויות בכיתה; אימוץ אסטרטגיות התערבות חיוביות בכיתה; ניהול כעסים ואמפתיה לאחרים; שיתוף התלמידים בתהליכי תכנון וקבלת החלטות בבית-הספר.

גישות התערבות ספציפיות צריכות להיות מבוססות על מחקרים עדכניים אשר מדגישים בין השאר את הגישות האלה: שימוש בתסריטים ובמשחק תפקידים; העצמת התלמידים כדי שידעו כיצד להגיב כשהם נחשפים לבריונות מצד אחרים, ובכלל זה יכולת היוועצות במבוגרים; הדגשת הנושא של בטיחות ברשת ושימוש נכון בטכנולוגיות מידע; חיזוק יכולתם של התלמידים לנהל קשרים חברתיים בריאים ותקשורת מכבדת.

במסמך מובא מידע נוסף על דרכי הדיווח וההתערבות באירועי בריונות, ובכלל זה ניהול בדיקה של האירוע וקבלת החלטה בעקבות הליך הבדיקה, שיתוף בני משפחה וקיומו של מנגנון יישוב סכסוכים.

4. ישראל

להלן יוצג מידע בסיסי על פעילויות חינוך ומניעה בישראל. יצוין כי המידע מבוסס על מסמך קודם של מרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא האלימות המקוונת בקרב בני נוער ממאי 2014,¹⁷ וייתכן שמאז חלו שינויים בטיפול של הרשויות בנושא. נדגיש כי לבקשת חברת הכנסת התמקדנו בשלב זה באיסוף מידע על הנעשה במדינות בעולם, ועדיין לא פנינו אל גורמי ממשל בישראל, ובראשם משרד החינוך, לקבלת התייחסותם המלאה והעדכנית לנושא.

המשרד לביטחון פנים פועל לטיפול בבריונות ואלימות מקוונת ולמניעתה בעיקר באמצעות **אגף מצילה והתוכנית "עיר ללא אלימות"**, וכן **בפעילות מרוכזת ביום האינטרנט הבטוח. פעילות אגף מצילה:** מתן הרצאות ברחבי הארץ; הפצת חומרי הסברה; פרסומים ממוקדים של המשרד לביטחון הפנים באתר מצילה

¹⁷ רועי גולדשמידט, אלימות מקוונת בקרב בני נוער, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 במאי 2014.

ובפייסבוק; הפקה והפצה של סרטים בנושא; פעילות "עיר ללא אלימות": הכשרת אנשי מקצוע, ובכלל זה מתן כלים להתערבות ראשונית; ימי עיון להורים ולמתנדבים בקהילה; פרסומים ושילוב חוצות. ביום האינטרנט הבטוח נערכות פעילויות כגון הדרכות, סדנאות והקרנת סרטים בשיתוף גורמי ממשל אחרים, ארגוני מגזר שלישי וחברות.

משרד החינוך עוסק בנושא האלימות המקוונת במסגרת הנושא גלישה בטוחה ברשת באמצעים שונים ובהתאמה לקהלי יעד שונים. בחוזר מנכ"ל משרד החינוך בנושא "אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות עם אירועי אלימות וסיכון" משנת תשע"ה (2014/5) נקבעו הנחיות להתמודדות עם אירועי אלימות, ובכללה אלימות ברשת. החוזר עוסק בין השאר ב"פגיעה חמורה באמצעות האינטרנט", "חרם, הפצת שמועות באינטרנט ו/או במכשירים ניידים", "שימוש בטלפון נייד לצילום" ו"שימוש לרעה בתצלומים של תלמידים או מורים שנעשו בשטח בית-הספר". החוזר עוסק במפורש בפגיעה מקוונת, ובכלל זה הגורמים שיש לערב בטיפול בה והפעולות שיש לנקוט בעקבותיה בהתחשב ברמת הפגיעה.¹⁸

חוזר נוסף, "אתיקה ומוגנות ברשת" משנת תשע"ב, עוסק בנוהלי התקשורת הראויים בקרב מורים, תלמידים והורים באינטרנט. בחוזר מוצגת תוכנית ההתערבות "חיים ברשת" במסגרת התוכנית "כישורי חיים", שמטרתה חינוך להתנהגות נכונה ושקולה תוך מוגנות ברשת בכל מוסדות החינוך.

התוכנית "כישורי חיים" עוסקת בפיתוח רגשי, חברתי וערכי של התלמידים ומתמקדת בלמידת כישורים אישיים ובין-אישיים: מודעות עצמית וניהול עצמי, שליטה עצמית, כישורי חברות, תקשורת בין-אישית, אמפתיה, אסרטיביות, התמודדות עם מצבי לחץ ועוד. נוסף על כך התוכנית נועדה להקנות ידע ולפתח כישורים בנושאים כגון מגדר, משפחה, שימוש לרעה בסמים, מניעת אלימות והצקה – מילולית, פיזית ומינית, וצריכה מושכלת של מדיה (ובכללה אינטרנט). על-פי המידע על התוכנית באתר משרד החינוך, היא אמורה להיות מופעלת בכיתות א'-ט' שעה שבועית במסגרת שעת מחנך, ועל היועצת החינוכית של בית-הספר להכשיר ולהדריך את המורים לנהל שיח קבוצתי בתכנים האמורים.¹⁹

החוזר "אתיקה ומוגנות ברשת" מנחה את כל מוסדות החינוך להקים צוות "חיים ברשת", שיורכב מרכז תקשוב, רכז חברתי, יועצת חינוכית ומורה מוביל, שתפקידו לחנך בנושא ולטפל באירועים חריגים ברשת. הצוות גם ממונה על בניית התוכנית "חיים ברשת", שבמסגרתה יתקיימו ארבע פעילויות בשנה – בתחילת השנה, בשבוע הלאומי לגלישה בטוחה, בסוף השנה ובמועד נוסף.

אשר להכשרת צוותי חינוך, משרד החינוך ציין בתשובה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת כי מדריכי השירות הפסיכולוגי ייעוצי (שפ"י) קיבלו הכשרה בנושא בשנים האחרונות, וכך גם היועצים החינוכיים שהחלו את עבודתם בשנים האחרונות. נוסף על כך, במסגרת תוכנית התקשוב במערכת החינוך שהחלה בשנת 2011 קיבלו כ-40,000 מורים ו-2,728 רכזי תקשוב ומנהלים הכשרה בנושא גלישה בטוחה ברשת.

להורים ניתנו הרצאות בנושא "הורים מקוונים לרשת בטוחה" ונבנתה והופצה סדנה של כישורי חיים שכותרתה "הרשות והרשת נתונה", וכן פותחו חומרי הסברה לרשת בעבור הורים וילדים.

¹⁸ חוזר מנכ"ל משרד החינוך, [אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות עם אירועי אלימות וסיכון](#), אפריל 2015, כניסה: 11 בפברואר 2015.

¹⁹ משרד החינוך, שפ"נט, "כישורי חיים ולמידה", כניסה: 14 בפברואר 2016.

על-פי תשובת משרד החינוך, **העבודה עם תלמידי בתי-הספר** נעשית כל שנת הלימודים בשגרת העבודה, ובעיקר ביום האינטרנט הלאומי ולקראת היציאה לחופשת הקיץ, בין השאר באמצעות בנייה והפצה של סדנאות כישורי חיים ובפעילויות ביום האינטרנט הבטוח.

נוסף על משרד החינוך והמשרד לביטחון פנים, פועלים בתחום ארגוני מגזר שלישי, ובהם **איגוד האינטרנט, המפעיל את המרכז לאינטרנט בטוח, ועמותת אשנ"ב ו"כפתור אדום"**, העוסקים בחינוך, במניעה וטיפול בנושאים של בריונות ואלימות מקוונת.

נתוני ראמ"ה על אלימות²⁰

מעניין שמנתונים שפרסם משרד החינוך לאחרונה עולה כי **לא חל שינוי של ממש בהיקף האלימות המקוונת בשנים האחרונות**. לדוגמה, בשנת תשס"ט דיווחו על אלימות באמצעות תקשורת דיגיטלית 10% מתלמידי כיתות ד'-ו', 10% מתלמידי כיתות ז'-ט' ו-8% מתלמידי כיתות י"-י"א; עד שנת תשע"ה לא חל שינוי ניכר בשיעורי הדיווח, ובשנה זו דיווחו על אלימות כזאת 9% מתלמידי ד'-ו', 11% מתלמידי ז'-ט' ו-10% מתלמידי י"-י"א.

מנתוני תשע"ה עולה עוד כדלקמן:

- 3% מתלמידי כיתות ד'-ו' דיווחו על שימוש ברשתות חברתיות לשם פגיעה בתלמידים אחרים בחודש האחרון, לעומת 6% בשתי שכבות הגיל הבוגרות.
- 2% מהתלמידים בכיתות ד'-ו', 4% מהתלמידים בכיתות ז'-ט' ו-5% מהתלמידים בכיתות י"-י"א דיווחו על פגיעה במורים באמצעות רשתות חברתיות בחודש האחרון.
- למרות הירידה בשיעור הדיווח על אלימות ברוב המדדים, שכיחותה של אלימות לא מקוונת על-פי רוב גבוהה מזו של אלימות מקוונת. לפי דיווחי התלמידים, ארבעת גילויי האלימות השכיחים ביותר בבתי-הספר הם אלימות מילולית (36%), אלימות חברתית (19%), אלימות מתונה (19%) ואלימות מינית (14%).

כתיבה: רועי גולדשמידט

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

²⁰ ראמ"ה, **ניטור רב-שנתי של רמת האלימות בבתי-הספר על-פי דיווחי תלמידים – ממצאים עיקריים לשנים תשס"ט-תשע"ה**, 8 בפברואר 2016.